

Megszállottak?

Gondolatok a könyvtárban

Ha jól meggondolom, nem a sok egyéb, sürgetőbb feladat, nem is a lustaság, az angol nyelvű szöveg legyőzésének tagadhatatlan nehézsége tartott vissza mostanáig Carlos Castaneda könyvétől, „Don Juan tanításaitól” (*The Teachings of Don Juan. A Yaqui Way of Knowledge*. Penguin Books, é.n.), hanem ösztönös, alkati idegenkedésem az „ellenőrizhetetlen”, a „természetfeletti” dolgoktól. Pedig hát illet volna hinnem költő barátomnak, hiszen meggyőződhettem arról, hogy véleményeit nem a divathoz szabja; s különben is, tanulságos volt saját korábbi olvasói tapasztalatom: amikor kiszabadulva egy rossz, iskolás, értékpusztító, szűk realizmusfelfogás hatása alól, s Bulgakovval, *A Mester és Margarita* szerzőjével együtt újra felfedeztem a magam számára Tamási Áront, a megcsonkítatlan Tamásit — valójában az „ellenőrizhetetlen”, az „irracionalis” esztétikai funkciójáról kialakított nézeteimet is felül kellett (volna) vizsgálnom.

Persze Castaneda, Kalifornia Egyetemének antropológus-hallgatója korántsem esztétikai megfontolásokból jegyezte le egy varázslóként számon tartott öreg yaqui-indián tanításait, a hatvanas évek első felében; a délnyugati indiánok körében használt hallucinogén növények („mescalito, yerba del diablo, humito” — meskál, azaz égetett agavébör, maszlag és gombák) hatását kutatva, találkozott a hallgatag Juannal, a találkozásból többéves inaskodás lett, az etnográfiai feljegyzésekből pedig könyvsiker: az 1968-as amerikai alapkiadást követően, 1970-től paperback formájában terjesztik, az én londoni példányom már a sokadik utánnomásból való. E jelzett tények és tudós professzorok meg lelkes publicisták elismerő véleményei ellenére sem mernék bármiféle értékítélethez csatlakozni Carlos Castaneda rendkívüli kísérletének etnográfiai-antropológiai jelentőségét illetően, annyira távoli ez a világ az enyémtől — például a romániai magyar irodalomtól... (Bár ne siessük el a dolgot, ha már Tamásiról szó került!) Egy metaforát azonban ellopnék Castanedától; a szerző leírja, hogy amikor az öreg yaqui-indián először nyílt meg az idegen előtt, egy alapvető tanácsot adott neki, pontosabban, az elkövetkező „leckék” feltételeként szabta, hogy a fiatalember keresse meg azt a helyet, ahol fáradság nélkül tud ülni, ahol jól érzi magát. A beszélgetés a „tudós ember” („a Man of Knowledge”) házának tornácán zajlott le, s az „inas” kezdetben értetlenül nézett mesterére, hogy aztán kínzó órák fárasztó kísérlete után már-már feladja a harcot, az egyetlen-hely megtalálásának reményét. Kábultan esett le a tornác földre, elaludt. Az öreg Juan kacagására ébredt; ébredésének helye volt az a bizonyos hely, a „sitio”, ahogy az indiánok nevezik (angolul: „spot”). A varázsló megmagyarázta — s Castaneda állítólag érezte is, átélte —, hogy mindenütt van egy másik, a „sitióval” ellentétes pont is, a rossz hely („the enemy” — az ellenség? az ellenséges?), amely nemhogy erőt adna, hanem elgyengíti az embert, sőt halálát is okozhatja...

Fogadjuk el ezt a metaforát etikai-esztétikai kiindulópontnak. Valójában mi mást tesz az író — és a regényhős —, mint hogy a „sitiót” keresi? A „sitio” és az „enemy” között múlik el az életünk, s az író társadalmi hivatása éppen az, hogy e két pontot tudatosítsa bennünk, rátaláltasson a „jó helyre”. (Az *Abel Amerikában* négere vajon nem ugyanezt az életigazságot ismerteti fel Ábellel?!) A jó irodalom — esztétikai — feltétele (s nemcsak Jókainál van így, legfeljebb a szembesítés módszerei változnak az idők folyamán!), hogy hősait a „sitióhoz” viszonyítsa — esetleg éppen az „enemy” következményeinek ábrázolásával...

Tény: hiteles irodalom nem lehetséges a sajátos hely felfedezése nélkül. Mondják „couleur locale”-nak is, ám ez sokszor félrevezető, azt a tévhitet keltheti (az elkoptatott köznyelvi fordulat miatt), hogy amolyan ráadás a cselekményhez, a figurákhoz, a nyelvhez. Nem eleget ismételt közhely, hogy igazi, nagy irodalom

csak e „ráadásból“, a sajátos világ ábrázolásából-kifejezéséből születhet, ez az alap, ehhez adódik aztán, illetve ebből épülhet a tipológia, a cselekmény, a nyelv. Ahogy Faulkner Yoknapatawpha-központú, egy alkotói életet (és több regényhősnemzedéket) átfogó modern eposza született. Az amerikai Dél csökönyös állandóságának és kényszerű változásának, az emberi kitartásnak és az elpazarolt életeknek pszichológiai alapot adó enciklopédiája nem most tárul fel a magyar olvasó előtt, de évről évre örvedetesen gazdagodik Faulkner-képünk, az igényes fordítások nyomán. A Yoknapatawpha-sorozat elejéről származó *Sartoris* (Európa Könyvkiadó, 1974) már jellegzetes faulkneri mű, így a közel félszázados késés ellenére sem elkészt, nem jellegzetes jellegű ez a regényfordítás. Noha a fékezhetetlen, gögös *Sartoris*ok regénybeli képviselői, mindenekelőtt a fiatal Bayard, az első világháború utáni kiábrándultság hangulatában veszítik életüket, a könyv időszemlélete egyetemesebb, bár (?) mélyen a tájban és a hagyományban gyökerező. „Felesége minden hozománya egy állóóra és egy hasított disznó; az ő apjától meg egy öszvért kaptak — olvassuk az öreg Bayard egyik kortársának, illetve farmjuknak a leírásában. — Felesége már réges-régen meghalt, meghalt az utódja is, de ő változatlanul ott ült a tűzhely előtt, amelyen azt a bizonyos disznót megsütötték, a hatvanhatban épített tető alatt, s fölötte, a tűzhely párkányán ott állt az óra, megvetvén az időt, amelynek valaha szolgáltója volt.“ A tűzhely előtt ülő vén MacCallum, patriarchális szellemben, jócskán felnőtt fiait is ebben az időtlenségben igazgatja, a ház szükségletei szerint, maga az alkalom viszont, amikor az író elénk tárja e zord és mégis bensőséges hangulatú, zárt férfivilágot, a régi rend felbomlását sugallja: a háborúból visszatért, de fivérét ottvesztett, majd nagyapja halálát okozó „kis“ Bayard *Sartoris* tulajdonképpen búcsúzni jön ide, mielőtt a végzetes repülőkalandra vállalkozna.

És távoli, nyilván nem is tudatosult korrespondenciaként — idézet egy mai, a második világháború utáni hangulatot megörökítő regényből: „Elnéztem az embereket az utcán, az arckokat, az életet figyeltem, hallgattam: a város zsongását, és kerestem, tudni szerettem volna, mitől más a *ma*, s mi lett benne velem? Lassan megfogalmaztam, hogy miért is kell sajnálnom az elvesztett időt. Mert én tulajdonképpen sohasem pótolhatom ki, ha ugyebár csak alig nyolcvan-kilencven évet élhetek, a világnak viszont nincs hiába elmúlt ideje. Van, mikor kipótolja. A végtelen az — mondtam —, hogy a világnak nincs hiába elmúlt ideje! A végtelen nekem az, hogy az egyetlen ez vagy az, az egyetlen valami meg valaki, akivel ismertük egymást, egyszerűen nincs meg már! Itt legyintett meg először a kézzel elérhető múlt: szenvedélyem támadt ilyen dolgok, tárgyak érintésére, összegyűjtésére, birtoklására, melyben ott még kinyújtott kézzel elérhető volt a valóságos múlt.“

Összeegyeztethetetlen ezzel a múltszemlélettel, időtisztelettel, tehát szükségképpen törést hoz a háború, akár elsőnek, akár másodiknak becézzék; erről a törésről, a kényszerű felnőtté válásról írt rapszodikus lírai regényt Lászlóffy Aladár (*Az ólomkatona hadifogsága*, Dacia Könyvkiadó, 1975). A költő kezennyomat viseli a szerkezet fegyelmezetlensége, ennél azonban fontosabb a fájdalomasan-élesre hegyezett érzékenység, amely a világtörténelmi eseményekre s a nagyapa meséire egyaránt rezonál, emlékeiben őrzi a szétlőtt házakat, az őszi befőzés ellesett titkait, s azt, hogyan hajtották ki a legyeket konyharuhával a szobából. A síró gyermek mellé ülnek, vigasztalják, faggatják: „Mi van? Jaj, mama! Idő van!“ A felgyorsuló időről ad számot aztán a felnőtt, aki érzi, hogy a kör egyre jobban bezárul: apja, nagyapja vonásait ismeri fel magán — öregedik. *Sartoris*ok és Lászlóffyok? Persze, nagyon különbözik a nagyapák és unokák természete Yoknapatawphában és Tordán vagy Kolozsvárt, a döntő emberi kérdések viszont — akár elismerjük, akár nem — ismétlődnek.

Az olvasásélmény egymásutánja no meg a családmítosz jogán egymás mellé kerül hát Faulkner és Lászlóffy Aladár neve. Ki tudja, milyen bonyodalom származik még ebből — nemrég az is kifogásoltatott, hogy Szilágyi István kitünő új regényét méltatva, többen is utaltunk Faulknerre és Németh Lászlóra. Újabban az érzékenység nem egy torz megnyilvánulásának lehettünk tanúi; nem a szerzők, a művészek, hanem barátaik háborodnak fel, ha a kritikus párhuzamok felvillanására vetemedik — legyen az emlékezetbe idézett akár Nobel-díjas is. Érdekes, hogy az irodalom- s a művészettörténetben eddig nem minősült bűnnek irányok („irályok“) jelzése, s most egyszerre olyan önérzetesek lettünk kortársi eredetiségünkre! No, de a *Kő hull apadó kútba* (Kriterion Könyvkiadó, 1975) igazán kibírja a kis csetepatét, nem erre fognak emlékezni néhány esztendő múlva, hanem a tapintható-érzékletesen megépített jaidoni világra s benne Szendy Ilka meg Gönczi Dénes tragikus figurájára. Arra, ami „enem“-ként, bajhozó helyként Szilágyi prózájára éppúgy jellemző, mint Kárász Nelli vergődése, megkeményedése Németh

László regényében. És emlékezni fogunk az Ilka szobáját egyedül benépesítő olajnyomatra, a Nagy Fejedelem ismétlődő jelenéseire, jöllehet a könyv egyik kritikusa éppen ezt a motívumot, a Fejedelem regénybeli szerepét kifogásolta. Nem érzem az ábrázolásban hiányát a távoli múltbafordulás sajátos elemeinek, nem érzem külön indokolandó aberrációnak Ilka szerelmét a kétszáz éve halott Fejedelem iránt, hiszen az egész regény egy végzetesen elzárt világot jelenít meg, amelyben az egyetlen — természetesen illuzórikus — távlatot egy régi történelmi eseményt megőrkítő olajlenyomat jelenti! Ha ez a motívum nem volna jelen (mégpedig ilyen nyomatékkal!) Szilágyi István regényében, könnyen érhetné szerzőnket a vád, hogy csupán egy érdekes és hálás lélektani témát választott, de megkerülte a felelősségteljesebb állásfoglalást — ami például Sütő András, Bálint Tibor regényét a szakmai érdeklődésen túlemelte. (Egy zárójel erejéig: annak megítélésére, hogy milyen szerepe lehet — a sajátos, a különös értelmében — egy falvédőnek is, hasonlítsuk össze az Ilka életébe belépő, Szilágyitól leírt Fejedelem méltóságát a *Sartoris*-ban futólag felvillanó, másfajta jellemzést szolgáló képpel: „A falon, a papírral megtömött kandalló fölött, bekeretezett könyमत, indián lány makulátlan szarvasbőr ruhában, csupasz keblével ünnepélyes, holdvilágos carrarai márvány vízmedence fölé hajlik. Kezében gitár és egy szál rózsza.“)

Ősök és illúziók fogják nemegyszer kezünket, s nemcsak megtartó erőt, de halálveszélyt is rejtegethetnek. Ismét a „sitio“ és az „enemy“. Néha csak egy lépés választja el őket egymástól. Danilo Kiš *Fővenyőrájának* (Európa Könyvkiadó, é.n.) örültségbe taszított hőse, a vajdasági zsidó kistisztviselő őseinek sokévszázados kiszolgáltatottságát hordja ösztöneiben, s az újvidéki vürfürdő heteiben-hónapjaiban minden oka megvan rá, hogy félmei, látomásai aktivizálódnak. A „hideg napok“ nem érintik ugyan őt közvetlenül — s a formabontó regény fő szerkezeti elemét alkotó „vizsgálati eljárás“ is eltér attól, amelyet Cseres Tibor állított könyve középpontjába —, de ugyanannak a borzalomnak a hidege csap ki E.S. történetéből, talán még fagyasztóbban. A vállalatok egyetlen pontossága (ami Páskándi Weisskopf úrának szenvedését is oly elviselhetlenné tette), s egy felbomló tudat tükrözése kínzó élménnyel lepi meg a gyanútlan olvasót. Am vannak korok, amikor örültség és luciditás kéz a kézben jár; néhány sor, mutatóban, „egy örült feljegyzéséből“, E.S. önvallomásából: „az én betegségem nem más, mint az, hogy időről időre, előttem teljesen ismeretlen okokból és teljesen érthetetlen indítékokból, *lucidussá* válok, megjelenik bennem a halálnak, a halálnak mint olyannak a felismerése; az ördögi élesen látás e pillanataiban a halál az én szememben elnyeri azt a súlyát és jelentőségét, amely *in sich* a tulajdona, de amelyet az emberek legtöbb esetben még csak nem is sejtnek (munkával és művészetekkel ámitván magukat, bölcs szállóigékkel tussolván el a halál jelentőségét és a benne rejlő *vanítást*), hogy aztán csak akkor fogják fel igazán, amikor világosan és félreérthetetlenül, kaszával a kezében, mint a középkori rézkarcokon, az ajtajukon kopogtat. Am az, ami megrémített (a tudás nem vigasz), és amitől belső remegésem csak fokozódott, az a felismerés volt, hogy az én tébolyom valójában luciditás, s hogy meggyógyuljak — mert ez a szüntelen remegés elviselhetetlen —, ahhoz az kell, hogy valóban örült legyek, hogy felejtsek, mert csak az örület fog megmenteni, csak a téboly hozza meg a gyógyulást!“

Epeszű ember mégsem fogadhatja el ezt egyetlen lehetőségként — és akkor, az igazság megszállottjaként, olyan lelkiismereti-történelmi nyomozásra kényszerül, amilyenre Augustin Buzura újságíró hőse, Toma mutat példát (*Fetele tácerii*. Editura Cartea Românească, 1974). Toma bonyolultabb elemzésre-ítélkezésre vállalkozik, mint a véletlenül ugyanaból a városból való kollégája, Ifjú György tette néhány évvel ezelőtt; Pusztai János inkább önvallomásként ható fejlődésregénynek írta meg az *Illés szekerén*-t, Buzura viszont, az *Absentii* (A kintiek) sikere után érthetően, ismét „a hallgatás mögötti arcokra“, a tudatfolyamatokra — s olykor a tudatalattira — koncentrálnak, noha mindketten lényegében ugyanabból az alaphelyzetből, egy vidéki újságíró szerkesztőségi konfliktusából indulnak ki, az igazság megalkuvás nélküli feltárását vallják hivatásuknak, s ha választani kell kenyér és igazság között, az utóbbit választják. A *Fetele tácerii* azonban jóval többet ígér és ad, mint az alapkonzfliktus valamiféle megoldását. Hogy ismét régebbi olvasmányainkra emlékeztessenek: mintha az *Illés szekerén*-hez hozzáadnánk Fodor Sándor *Ónarcképet*, sőt a *Kronikát* is. Csakhogy a falu szocialista átalakításában az egyik vagy másik oldalon álló hősök Buzura-féle megközelítése egészen más — és ezt nemcsak az oldalszám, a kisregény és nagyregény lehetőségeinek különbsége magyarázza. Buzura, programszerűen, a forradalom két nemzedékét szembesíti, az apák és fiúk nemzedékét — akik kiharcolták a győzelmet, és akikre a megszilárdítás, a kibontakoztatás összetettebb, kevésbé látványos, másfajta konfliktusokat rejtő feladata vár. Tulajdonképpen a „szembesítés“ nem is találó kifejezés, mert a front

két oldalát idézi tudatunkba. Buzura nagyregénye — amelyre a „nagy“ jelző minőségileg is illik — belső, mondhatni családi összeütközésként ábrázolja az újságíró Toma és a nyugdíjas aktivista Radu vitáját, olyannyira belső konfliktusként, hogy jut ereje és bátorsága a regényhősök belső kételyeinek érzékeltetésére, sőt (Toma esetében) kifejtésére is. Amiben azonban — nálunk legalábbis — műfajilag ugyan-csak új Buzura könyve, az a belülről láttatott tudatfolyamatoknak s a történelem menetének, maguknak az eseményeknek és az események rugóinak egyszerre megvalósuló, s mi több, egységes bemutatása. Buzura számára itt már fejlődésregény, regényeposz, lélektani regény, tudatregény nem külön fogalmak, a múlt (főképpen a Măgureanu-„dinasztia“ képviseli) és a jelen nem választható el egymástól, az „értelmiségi nyavalygások“ is tárgyyszerűbbé válnak (ebben újabb lépcsőfok az író fejlődésében, *A kintiekhez viszonyítva*, a *Fejele tácerii*). A hatalmas életanyag s az írói láttató erő teszi anyagszerűvé, igazi epikus alkotássá Augustin Buzura könyvét, s ezen — szerencsére — nem tud rontani a belső monológok helyenkénti túlrirtsága, önállósulása sem.

Ha az író megszállottan hisz igazában, olvasóját is „megszállottá“ tudja varázsolni — megtaníthatja a „sítő“ keresésére, az „enem“ kerülésére. Így született a faulkneri világ, így születik ma, hiszem, Buzura, Szilágyi István saját írói világa...

Kántor Lajos

„Ide peng tudomány kívántatik!“

A Téka-sorozatban megjelent kötet* Apáczai Csere János legfontosabb írásait tartalmazza — a *Magyar Encyclopaedia* kivételével. A sorozat szerkesztői és Szigeti József professzor gondos válogató munkája nyomán az olvasó ismét kezébe veheti újkori művelődéstörténetünk irányjelző alkotásait.

Aránylag ritkán esik szó a Téka-sorozatban megjelenő könyvekről. Pedig Csehi Gyula és Mikó Imre az Apáczai-hagyomány szellemében szerkesztik sorozatukat. A nemzetiségi művelődés nemcsak vers, dráma vagy elbeszélés. Az is fontos, hogy az egyetemes és hazai kultúra értékei bekerüljenek művelődésünk vérkeringésébe. A megnyitott látóhatár helyünket és feladatainkat is jobban megérteti.

A most megjelent kötetben olyan fontos alkotások válhatnak közkinccsé, mint *A bölcsesség tanulásáról*, *Az iskolák föltöbbszörös szükségesség voltáról*, *Tanács*. Megtalálható még a könyvben Apáczai tervezete az erdélyi akadémia (egyetem) felállításáról.

Apáczai társadalombírálatát az iskolák szükségességének eszméje köré csoportosítva fogalmazta meg. Erdély a bölcsesség (sapientia) tűzhelyeinek megteremtésével emelkedhet az európai fejlődés magaslataira, hogy „ne láthassunk többé igen messze lenni attól a Platóni Republikája boldogságától, amelyben a philo-

sophusok uralkodnak, és az uralkodók philosophálnak“. (*Magyar Logikácska*) Az anyanyelvű iskolák létesítésének szükségessége, az oktatás szervezési és tartalmi korszerűsítése az egész társadalom reformokkal való átalakításának részeként érthető meg. A pedagógus Apáczait nem lehet önkényesen elválasztani társadalmi reformeszméitől. Apáczai felismerte az újkori fejlődés követelményét: a világi értelmiség nevelésének szükségességét.

A történelmi helyzet kedvező fordulását — Barcsai Ákos fejedelmi székbe jutását — is arra használta ki, hogy előterjessze akadémia alapításáról készített tervezetét (az akadémia Apáczai szövegében egyetemet jelent). Apáczai tervének átgondoltságát bizonyítja, hogy a tizenegy professzorral működő egyetem mellé nyomda, könyvtár és botanikus kert létesítését is javasolta.

A *Tanács* Apáczai erkölcsi intelmeit tartalmazza. Mindent a szellemi értékek megszerzéséért — inti Apáczai a „tanulásában elcsüggedt ifjút“, mert a „test és szerencse javai“ hamar elmúlnak. A munka az emberi élet értelme és célja. Az iskola is csak akkor tudja társadalmi küldetését betölteni, ha gyakorlati készségekkel rendelkező, enciklopédikus tudású, teljes embert nevel, akit a humanizmus eszméi vezérlelnek.

Apáczai nevelési eszméit a Comeniuséhoz szokták hasonlítani. Comenius azonban rendszerbe foglalta a tanulók neveléséről alkotott felfogását. Apáczainak a

* Magyar Logikácska és egyéb írások. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.